

MWINGILIANO WA LUGHA YA MAZUNGUMZO NA YA MAANDISHI KATIKA UANDISHI WA KITAALUMA WA INSHA ZA WANAFUNZI

Rhoda Peterson

Ikisiri

Lugha ya mazungumzo na ya maandishi ni njia tofauti za mawasiliano zinazotumiwa na wanadamu. Hata hivyo baadhi ya sifa za lugha ya mazungumzo hujitokeza katika lugha ya maandishi na za lugha ya maandishi kujitokeza katika lugha ya mazungumzo. Mwingiliano huo husababisha uchanganyaji wa miundo ya njia hizi mbili za mawasiliano kwa baadhi ya maandishi. Lengo la makala haya ni: Mosi, kubainisha sifa za lugha ya mazungumzo na ya maandishi hasa katika kipengele cha miundo. Pili, kuonesha mwingiliano wa sifa hizo na sababu zake. Tatu, kutathmini athari za mwingiliano huo katika uandishi wa kitaaluma wa insha za wanafunzi. Inatarajiwa kuwa makala haya yatasaidia kupanua uelewa wa wanafunzi na waandishi kwa ujumla kuhusu taratibu za uandishi, hasa wa kitaaluma.

1.0 Utangulizi

Lugha huundwa na maneno yenye maana mbalimbali za kisemantiki. Maneno hayo yanaweza kuwasilishwa kwa njia ya sauti (mfumo wa fonolojia) au maandishi (mfumo wa otografia). Hivyo lugha ya mazungumzo ni njia ya mawasiliano kwa kutumia sauti ambapo lugha ya maandishi ni njia ya mawasiliano pia lakini kwa kutumia otografia (Halliday, 1989). Japo njia zote mbili za mawasiliano, yaani mazungumzo na maandishi, hutumika kusafirisha habari kutoka kwa mtu mmoja kwenda kwa mtu mwingine, matumizi ya njia hizo wakati mwingine hutegemea muktadha. Katika mazingira ya kiofisi kwa mfano, kumbukumbu mbalimbali za mikutano huandikwa ili kurahisisha kazi za rejea pindi zitakapohitajika. Vilevile, iwapo wanaowasiliana wako ana kwa ana, mazingira haya huwashawishi kutumia lugha ya mazungumzo.

Uandishi kama njia mojawapo ya mawasiliano hutumiwa na wanadamu kila uchao. Kuna stadi mbalimbali zinazohitajika katika uandishi, hasa wa kitaaluma, ili andiko linalohusika liweze kuwa na hadhi ya kitaaluma. Mwandishi anatakiwa, kwa mfano, kuzingatia matumizi sahihi ya alama za uakifishaji, matumizi ya istilahi muafaka zinazoendana na mada inayohusika, mtiririko na mpangilio mzuri wa mawazo, uzingativu wa sarufi ya lugha inayohusika, kubainisha wazi vyanzo vya nukuu mbalimbali zilizotumiwa ndani ya andiko, na kuorodhesha marejeo yote yaliyotumika. Stadi hizi humsaidia mwandishi kuandika kwa ufasaha zaidi na hivyo mawazo yake kueleweka vizuri kwa wasomaji.

2.0 Lugha ya Mazungumzo na ya Maandishi

Lugha ya mazungumzo na ya maandishi hutumiwa na wanadamu kupashana habari, kubadilishana mawazo na hisia mbalimbali. Lugha ya mazungumzo ndio iliyoanza kutumiwa na wanadamu tangu zama za zama. Enzi hizo, watu waliishi katika makundi madogomadogo na walihamahama kutoka sehemu moja hadi nyingine. Mazungumzo yalitumika kukidhi haja zao za kimawasiliano, kwa mfano, kujifunza shughuli za kiutamaduni. Siku zilivyozidi kusonga mbele, watu nao walizidi kuongezeka. Wingi huo ulisababisha kuwepo kwa mgawanyo wa kazi, tofauti za kimaisha, urithi, ubadilishanaji bidhaa na kadhalika. Mabadiliko hayo ya kimaisha kwa ujumla, yaliifanya lugha ya mazungumzo ionekane kutokidhi haja za kimawasiliano kwani watu waliongezeka na shughuli pia zikaongezeka. Maandishi yalivumbuliwa na kuanza kutumika kwani ilikuwa ni rahisi kuwasiliana na mtu aliye mbali kwa njia hii. Hata hivyo, maandishi hayakuvumbuliwa na kuanza kutumika kwa siku moja bali ulikuwa ni mchakato wa muda mrefu (Halliday, 1989).

Mwanzo wa matumizi ya lugha ya maandishi unatushawishi tufikirie kwamba njia hii ni mbadala wa lugha ya mazungumzo. Yaani kila, kinachozungumzwa kinaweza kuandikwa pia. Kimsingi hoja hii inapwaya, kwani kuna sifa bainifu za lugha ya mazungumzo ambazo haziwezi kujitokeza katika lugha ya maandishi na kinyume chake pia. Kwa mfano, matumizi ya mbinu zisizo za kiisimu katika lugha ya mazungumzo kama vile, ishara za viungo vya mwili, kupumzika na kutembea, haviwezi kuwekwa katika maandishi.

Kwa upande wa lugha ya maandishi, vipengele kama ubainishaji wa aya na kurasa, matumizi ya herufi kubwa na ndogo, na matumizi ya alama mbalimbali za uakifishaji, sio rahisi pia kuvibainisha kwa kutumia lugha ya mazungumzo. Mifano hii inadokeza kuwa, kwa hakika, kuna tofauti kati ya lugha ya mazungumzo na ya maandishi.

Kazi zilizoandikwa au mazungumzo huweza kuwa na sura tofautitofauti kutokana na sababu mbalimbali, mathalani, uchaguzi wa msamiati na matumizi ya hali tofauti, kama vile utenda na utendwa. Tukichukua kipengele cha msamiati kwa mfano, maandishi au wazungumzaji hufanya uteuzi wa nini cha kuandika au kusema kwa kutegemea mazingira kama ni rasmi au la, lengo la maandishi au uzungumzaji, sifa za msomaji au msikilizaji na mada inayohusika pia (Mwansoko, 1999). Tuchunguze mfano ufuatao ambapo mbunge anawasilisha mada moja lakini katika sura tofauti:

1. (a) Bungeni

Ndugu Spika, ninapenda kuwasilisha matokeo ya tathmini ndogo iliyofanywa na kamati iliyochaguliwa na Bunge lako tukufu, kuhusu utengenezaji wa barabara. Inaonekana kwamba utengenezaji unaenda taratibu sana kwani hata nusu ya kazi haijamalizika...

(b) Kwa Rafiki

Aisee ngoja nikwambie bwana! wale watengeneza barabara wameshindwa kazi kabisa, yaani bado utengenezaji unasuasua sana, hata nusu tu ya kazi hawajaikaribia...

Maudhui yaliyopo katika mfano namba 1(a) yanashabihiana na yale ya mfano wa 1(b), kwamba utengenezaji wa barabara inayohusika haufanyiki ipasavyo.

Aidha, mazingira kuwa rasmi au la kunasababisha tofauti katika matumizi ya msamiati pamoja na mpangilio wake katika sentensi. Hivyo mfano uliotolewa hapa juu unaonesha kuwa mada moja inaweza kuwasilishwa kwa mitindo tofauti kutegemeana na muktadha. Hata hivyo, tukiacha kipengele cha mtindo ambacho ndicho kinacholeta tofauti za kimtindo katika uandishi na uzungumzaji, kuna sifa bainifu, ambazo kwazo, lugha ya mazungumzo na ya maandishi huweza kutofautishwa. Njia hizi za mawasiliano zinaweza kutofautishwa kimuundo, kimatumizi, kiuhifadhi na kiuwasilishaji. Katika sehemu hii, kama ilivyodokezwa katika utangulizi, ubainishaji utafanywa kwa kujikita katika kipengele cha kimuundo.

Lugha ya mazungumzo, katika mazingira rasmi au yasorasmi, huambatana na mbinu zisizo za kiisimu, mathalani, matumizi ya ishara mbalimbali za viungo vya mwili. Mbinu hizi hujitokeza wakati ambapo wanaowasiliana wanaonana, na maana za ishara hizo hutegemea utamaduni wa jamii inayohusika. Kutokana na maendeleo ya sayansi na teknolojia, baadhi ya mbinu hizi hazijitokezi katika mazungumzo kama vile ya kutumia simu, kwani wahusika hawaonani. Kwa ujumla, husaidia uchanganuzi mzuri wa maana iliyokusudiwa. Katika mazungumzo yasorasmi, mara nyingi si rahisi kutambua mwisho wa sentensi. Hali hii hujitokeza kutokana na matumizi ya sentensi ndefu na pia marudio ya sentensi pamoja na maneno. Wakati mwingine maneno hufupishwa ili kurahisisha mawasiliano, kwa mfano, mzungumzaji anasema “*naja*” badala ya “*ninakuja.*” Ufupishaji wa maneno ni mtindo mmojawapo wa lugha ya mazungumzo hasa katika sehemu zisizo rasmi. Vilevile, kuna vipengele mbalimbali vya kiisimu ambavyo hujitokeza katika lugha ya mazungumzo, kwa mfano, kiimbo, kidatu na mkazo. Chunguza mfano ufuatao wa mazungumzo yaliyowekwa katika maandishi unaodhihirisha baadhi ya sifa hizo:

2. **Mwavita:** (*Akinung'unika na kuangalia saa yake mkononi*)

Lahaula! Saa tisa za usiku saa hizi ndipo laja! Aha, kweli wengine tumeolewa! Tangu tuonane saa moja unusu aliponiacha nje ya ofisi – mpaka sasa! ... Hata sijui mshahara apata wa nini...

Kinaya: (*nje*) We mwanamke fungua mlango haraka. Wasema na nani huko Ee? ... (Mwachofi, 1987: 1-2).

Katika mfano namba 2, ukirejea maneno ya Mwavita kuanzia *Lahaula* mpaka *sasa*, ni vigumu kusema hizo ni sentensi ngapi kwani mwisho wa sentensi haudhihiriki wazi. Pia neno *apata* linadhihirisha udondoshaji wa kiambishi njeo kwani katika Kiswahili Sanifu neno hilo lilitakiwa kuwa *a(li)pata*, *a(me)pata*, *a(na)pata*, au *a(ta)pata*.

Muundo wa lugha ya maandishi hutawaliwa na matumizi ya alama za uakifishaji, kama vile nukta (.), mkato (,), nukta mkato (;), alama za kufunga na kufungua semi (“ ”), alama ya mshangao (!), na alama ya kuuliza (?). Pamoja na dhima nyingine, alama hizi husaidia kuonesha mipaka ya vishazi, virai na sentensi. Pia hutumika kubainisha dhima za sentensi kama ni kauli, swali au tahamaki. Katika lugha ya maandishi pia kuna matumizi ya michoro, majedwali, chati, grafu, herufi kubwa na ndogo, kukoleza wino na kupigia mistari baadhi ya maneno. Pamoja na hayo yote, maandishi hasa yale yaliyoandikwa sehemu rasmi, huwa katika mpangilio mzuri wa sentensi na aya pia. Mara nyingi sentensi zinazotumiwa ni kamilifu, yaani zenye kiima na kiarifu. Mpangilio huu wa sentensi na aya kwa ujumla huleta mtiririko mzuri wa mawazo na kuifanya kazi ieleweke vizuri kwa wasomaji (Halliday, 1989; Kahigi, 1997; Msanjila, 2005).

3.0 Mwingiliano wa Sifa na Sababu zake

Wakati mwingine sifa bainifu za lugha ya mazungumzo na ya maandishi huingiliana na pengine kuleta utata wakati wa kubainisha sifa za kila njia. Matumizi ya sentensi ndefu na zisizopangiliwa vizuri, kwa mfano, hujitokeza katika insha za wanafunzi wa sekondari na hata vyo vikiu (Msanjila, 2002). Swali la msingi ni: je, uandishi huu ni kubalifu katika kazi za kitaaluma? Pengine uandishi wa namna hii huchochewa na kuwepo kwa mazungumzo mengi ambayo huwekwa katika lugha ya maandishi. Hivyo, inakuwa vigumu kubainisha lugha ya maandishi na ya mazungumzo katika maandishi.

Hebu tumakinikie mifano mbalimbali ya mazungumzo yenye sifa za maandishi na kuchunguza sababu za kuwepo kwa sifa hizo. Mazungumzo rasmi, kama vile hotuba, risala, mahubiri, na mihadhara huwa na matumizi ya sentensi kamilifu zenye kiima na kiarifu, mtiririko mzuri wa mawazo na pia matumizi ya msamiati rasmi kama inavyodhihirika katika mfano ufuatao wa sehemu ya risala:

3. Risala ya Raia wa wananchi wa Sudani Kusini katika kuhitimisha kupiga kura ya maoni kwa Amani

Kwa Wananchi wenzangu,

Nachukua fursa hii adimu kuwapongeza enyi raia wa nchi mpya ya Sudani Kusini kwa kupiga kura ya maoni kwa amani. Huu ni mwamko mpya katika bara letu la Afrika na dunia kwa ujumla.

Kwa muda mrefu, tumeteseka kutokana na vita vya kikabila. Vita vilivyosababisha umwagaji mwingi wa damu. Raia wengi wasio na hatia waliangamia.

Ndugu na jamaa nao walitenganishwa kikatili. Watu wengi walisononeka kutokana na maasi na mateso ya vita. Wengi wakawa viwete. Wengi wakapoteza uwezo wa kuona kutokana na majeraha waliyopata vitani. Kambi za wakimbizi zikaenea kote. Wakimbizi waliishi maisha yaliyojaa mateso, dhiki na ukiwa kwa zaidi ya miaka ishirini na moja. Miongoni mwa kambi zilizojaa wakimbizi ni ile ya Kakuma iliyopo sehemu ya Kama nchini Kenya.

Siku ya leo, raia wapendwa, hayo yote mmeyaweka katika kaburi la sahu. Mmepiga kura zenu kwa amani na utulivu mkuu na kujipa uhuru... (Vuzo na wenzie, 2011:37).

Sifa za maandishi huweza kujitokeza katika mazungumzo kutokana na utayarishwaji wake, yaani huandikwa kwanza, kisha huwasilishwa kwa wasikilizaji kwa njia ya mdomo. Kwa upande wa risala na hotuba, kama ilivyo katika mfano namba 3, mazungumzo hayo huwa yamepangiliwa vizuri zaidi kwani huwasilishwa kwa njia ya kusomwa. Mara nyingine hotuba na risala huwasilishwa na mtu mwingine ambaye sio mwandaaji wa kazi hizo.

Mihadhara, kama ile itolewayo na wahadhiri madarasani, huwa na sifa hizohizo kwa sababu mwandaaji huandika madondoo kabla ya uwasilishaji. Madondoo humsaidia ajikite katika mada iliyolengwa. Pia kutokana na kuwepo kwa madondoo, wakati mwingine mtoa mhadhara husoma kwa sauti kurejelea dhana fulani au nukuu za waandishi wengine. Mwingiliano huu, tunaweza kusema kuwa una athari chanya katika uzungumzaji kwani hutupatia mazungumzo yaliyopangiliwa vizuri ambayo huweza kueleweka vizuri kwa wasikilizaji.

Kwa upande wa maandishi, kuna yaliyoandikwa kimazungumzo na hali hiyo huyafanya yatawaliwe na sifa za lugha ya mazungumzo. Mara nyingi maandishi huandikwa kimazungumzo kwa malengo mbalimbali na si kwamba lugha ya maandishi ndivyo inavyopaswa kuwa. Mifano mbalimbali ya maandishi iliyoandikwa kimazungumzo na sababu za uandishi huo hujitokeza sana katika tamthiliya. Tamthiliya huandikwa kwa mtindo wa majibizano. Majibizano hayo husababisha kuwepo kwa sifa za lugha ya mazungumzo kama vile matumizi ya sentensi fupufupi ambazo hazijakamilika vizuri na wakati mwingine maneno yaliyofupishwa. Tukitumia tamthiliya ya Muhando (1974) *Heshima Yangu* majibizano huwa kama ifuatavyo:

4. **Hamza:** Lakini sikukufukuza, bibie. Mbona kuniona tu unaanza kuaga?
- Hadija:** Sivyo Hamza. Nilipita kumtakia heri Rukia. Nilimsikia akipepeta. Lakini hasa nimo mbioni. Kwaherini.

Kwa kuangalia mfano namba 4 wa majibizano ya Hamza na Hadija, tunaona jinsi mazungumzo yalivyowekwa katika maandishi. Hadija anamjibu Hamza kwa kutumia sentensi tano ambazo ni fupufupi sana. Tamthiliya huandikwa kwa mtindo huo wa majibizano kwani lengo hasa ni kuigizwa jukwaani. Wakati

mwingine huandikwa kwa lengo la kujifunza jinsi zilivyo na maudhui yaliyomo pia, mathalani, tamthiliya mbalimbali ambazo hufundishwa shuleni na hata vyuoni.

Mazungumzo ya kawaida huweza kuwekwa katika maandishi pia kwa lengo mahususi la kujifunza jinsi lugha ya mazungumzo ilivyo. Halliday (*keshatajwa*) kwa mfano, amenukuu mazungumzo halisi yaliyohusisha watu wanne wakizungumza kwa lugha ya Kiingereza. Lengo hasa lilikuwa kujifunza sifa za akirudhi za lugha ya mazungumzo kama vile kidatu, shadda na toni.

Mifano mingine ya mazungumzo inayowekwa katika maandishi ni barua za kirafiki, ujumbe mfupi wa simu, na baruapepe. Mifano yote hii hutawaliwa na maneno yaliyofupishwa, sentensi fupifupi na wakati mwingine ambazo hazijakamilika. Katika baruapepe na barua za kirafiki kuna matumizi ya sentensi ndefu na wakati mwingine ambazo hazijapangiliwa vizuri. Chunguza mfano ufuatao wa baruapepe ambayo ina kichwa kinachosema '*kagua viatu vya gari lako*':

5. Hii shule ya viatu vya gari imetulia na nimeipenda. Nimetoka kununua tairi juzi laiti ningeipata hii shule kabla ningechagua tairi safi zaidi pamoja na kwamba nilienda na fundi dukani lakini hakuwa anakaguwa vitu vyote kama ulivyochambua sikuwahi kujua kama tairi iliyopo dukani huwa inaexpire nilijua tairi inayotumika katika gari kama likikaa muda bila kutembea ndio linaexpire.

Na sasa naelewa vizuri kwa nini mtu ananunua gari used japan kesho anawasha moto kwenda arusha unasikia amepata ajali iliyosababishwa na burst ya tairi. kumbe yote hiyo unakuta ni tairi zilizokuja na gari toka japan zimeshaexpire.

Kinachotudanganya ni kimoja tu, gari nyingi toka jp ukiangalia kashata (tread) za tairi unaona matairi si ndo haya bado mapya na yanadai mungu akupe nini mjapani kakuuzia gari lenye tairi mpya kumbe usiposoma tarehe yanaweza kukuua kwa kuyatamani upya wake (Baruapepe iliyoandikwa katika mtandao wa UDASA¹, Alhamisi, 3/12/2009, saa 2:09 asubuhi).

Kama inavyoonekana katika mfano namba 5 wa baruapepe hapo juu, kuna matumizi ya sentensi ndefu, mathalani aya ya nne. Aya hii ina alama moja tu ya mkato na hakuna alama nyingine ya uakifishi. Hivyo tunaweza kusema kwamba aya nzima ni sentensi moja. Pia kuna matumizi ya vifupisho vya maneno kama vile *jp, ktk, toka*, na *naelewa yakimaanishwa Japani, katika, kutoka*, na *ninaelewa, mtawalia*. Hali hii ni ya kawaida katika uandishi wa baruapepe, ujumbe wa simu na barua za kirafiki. Uhusiano wa karibu wa wanaowasiliana ndio husababisha uandishi wa namna hiyo. Kutokana na kufahamiana kwao, na pia jambo wanalolizungumzia wanalifahamu wote hata kama ni kwa tajiriba

¹ UDASA (University of Dar es Salaam Staff Assembly) ni chama cha wa wanataluma wa Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.

tofauti, huandika kwa kifupi, hutumia vifupisho mbalimbali na hutumia sentensi ndefu ambazo hazijapangiliwa vizuri lakini wakaelewana.

Kutokuwepo kwa urasmi wowote husababisha wanaoandika waandike kama vile wanazungumza. Hali hii hutokea kwa sababu hakuna taratibu zozote zinazotakiwa kufuatwa. Tukitumia baruapepe iliyodondolewa kama mfano, mwandishi habanwi na taratibu zozote za uandishi, hivyo anaanza sentensi na herufi ndogo. Pia majina kama ya nchi na miji ambayo yanatakiwa kuandikwa kwa kuanza na herufi kubwa, herufi ndogo zimetumika, kwa mfano, *japan, arusha na mungu*.

Kipengele kingine ni nukuu mbalimbali katika magazeti ambazo ni mfano mwingine wa mazungumzo yaliyoandikwa. Chunguza mfano ufuatao ambao ni nukuu ya maneno ya Mkuu wa Wilaya ya Kinondoni, Jordan Rugimbana, akiwaasa watumishi wa Hospitali ya Mwananyamala kufanya kazi kwa bidii:

6. Kwa mujibu wa uchunguzi niliofanya hospitalini hapa kwa nyakati tofauti, watumishi wa mapokezi na wodi ya wazazi, hawana budi kuboresha huduma, kwani jamii inawataka wafanye kazi zaidi ya hapo... Watumishi wa mapokezi wanatakiwa kutambua kwamba pale ni sehemu inayohitajika huduma ya haraka, hivyo wahusika wanahitajika kujipanga vizuri, kwani uwezo wanao na mafaili yao yanaonyesha wana elimu ya kutosha sasa wanatakiwa kuonyesha viwango (gazeti la UHURU, Jumatano, Desemba 30, 2009:15).

Katika nukuu hiyo hapo juu tunaona jinsi sentensi ndefu zilivyotumika. Matumizi ya mkato ndio yaliyotawala kubainisha pumziko. Hakuna alama ya nukta ambayo hubainisha mianzo na miisho ya sentensi. Waandishi wa magazeti hujaribu kuandika kila kilichosemwa ili wasije wakapunguza au kuongeza yale yaliyosemwa. Kwa ujumla, maandishi ambayo yameandikwa kimazungumzo mara nyingi yana malengo mahususi na si kwamba lugha ya maandishi ndivyo inavyopaswa kuwa. Lugha ya maandishi ina muundo wake ambao ni tofauti kabisa na lugha ya mazungumzo. Kwa kufuata muundo sahihi wa lugha ya maandishi, mathalani uandishi wa matini ya kitaaluma, kuna vipengele muhimu vya kuzingatia.

4.0 Athari zinazojitokeza katika Uandishi wa Kitaaluma wa Insha za Wanafunzi

Masuala ya kitaaluma hayashirikishi nchi moja. Hivyo uandishi wa matini katika uga huu lazima uzingatie taratibu zinazotakiwa, kwani kazi hiyo haisomwi na jamii au nchi inayohusika tu. Kabla ya ubainishaji wa athari zinazojitokeza, ni vizuri kutambua sifa bainifu za matini ya kitaaluma. Zifuatazo ni baadhi ya sifa hizo kama zilivyobainishwa na Mwansoko (1991). Kwanza kabisa mada zinazohusika huwa za kitaaluma. Mada hizi huchanuzwa kwa kutumia istilahi na katika mtiririko na mpangilio mzuri wa mawazo. Matumizi ya istilahi husaidia usahihi katika mawasiliano kati ya wanataaluma kutoka nchi mbalimbali

zinazozungumza lugha inayohusika. Ikiwa neno lina maana zaidi ya moja, mara nyingi maana ya msingi ndio hutumika.

Katika kipengele cha sarufi maumbo, mara nyingi kuna matumizi ya wakati uliopo hata kama jambo linaloandikwa lilitokea muda kitambo. Matumizi ya njeo hiyo husaidia kuonesha kuwa jambo linalojadiliwa ni la kweli, lipo na litaendelea kudumu. Wakati mwingine njeo ya wakati uliopita hutumika pia. Kazi nyingi za kitaaluma hutawaliwa pia na matumizi ya nafsi ya kwanza wingi. Matumizi haya husaidia kuonesha kuwa hakuna hisia zozote za mwandishi katika kazi zinazohusika.

Katika kipengele cha sarufi miundo sentensi kamilifu zenye kiima na kiarifu hutumika ili ujumbe uliokusudiwa ueleweke vizuri kwa wasomaji. Pia kuna maneno mbalimbali ambayo hutumika ili kuleta mtiririko mzuri wa mawazo na ushikamani, kwa mfano maneno kama vile, *hivyo basi, pamoja na hayo, kwa mantiki hii, halikadhalika, kulingana na hoja hiyo, kwa kuhitimisha, kwanza, jambo la kuzingatia zaidi, hatimaye*, na kadhalika (Halliday, *keshatajwa*, Njogu na *wenzie*, 2006). Matini ya kitaaluma huandikwa pia kwa kuzingatia matumizi sahihi ya alama za uakifishaji ambazo hubainisha vishazi, virai, sentensi na hata aya. Kwa ujumla, matini ya kitaaluma huandikwa katika mtiririko na mpangilio mzuri wa sentensi, aya na kazi nzima kwa ujumla. Hata hivyo, ingawa kuna taratibu mbalimbali za kufuata wakati wa kuandika kazi za kitaaluma, baadhi ya waandishi huzikiuka, pengine kwa kutokufahamu. Hali hii husababisha kuwepo kwa matini ambayo huchukuliwa kuwa bora na yale ambayo ni ya kiwango kisichoridhisha.

Kama tulivyoona hapo awali, mazungumzo huwekwa katika maandishi kwa malengo mbalimbali. Hata hivyo, uwekaji wa mazungumzo katika maandishi, kwa njia moja au nyingine, huathiri uandishi wa kitaaluma. Katika kipengele hiki tutajadili na kuona jinsi athari hizo zinavyojitokeza, hasa katika uandishi wa insha za wanafunzi. Mifano mbalimbali itakayotumika itadondolewa kutoka katika insha za wanafunzi wa mwaka wa tatu waliosoma Mofolojia ya Kiswahili, mwaka 2008/2009 katika Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.

Kwanza kabisa, katika insha 20 zilizotumika kama mfano, imeonekana kwamba wanafunzi wengi wanaandika kama vile wanazungumza. Kama ilivyozeleka katika uandishi wa baruapepe na ujumbe mfupi wa simu, wanafunzi hawazingatii matumizi ya alama mbalimbali za uakifishaji waandikapo insha za kitaaluma. Hali hii husababisha uandishi wa aya zisizopangiliwa vizuri. Pia mianzo na miisho ya sentensi haitambuliki vizuri, jambo ambalo wakati mwingine husababisha kutokueleweka kwa maana iliyokusudiwa. Tuchunguze mifano ifuatayo:

7. Hoja hii ya Uainishaji wa ngeli katika kigezo cha kisemantikia hata hivyo, haijitoshelezi na Inawezekana kupotosha, hii ni kwa sababu si nomino zote za viumbe hai. Huanzia na ngeli Mu- katika Umoja na Wa- katika Uwingi lakini bado zinaingia katika nomino za viumbe hai nomino mbalimbali ambazo hazifuati utaratibu huu mfano kiongozi-viongozi, kijana-vijana, mbuzi-mbuzi, kaka-kaka, dada-dada, mama-mama, tunaona hazianzi na Mu- katika umoja wala Wa- katika uwingi lakini bado zinaingia katika nomino za viumbe vyenye uhai, Ingawa hazifuati utaratibu wa wanaisimu hawa wa Mu- (katika umoja) na Wa katika wingi.

Mfano namba 7 unaonesha jinsi mwandishi wa insha hiyo alivyokiuka taratibu mbalimbali za uandishi wa kitaaluma. Kuna matumizi ya herufi kubwa mahali pasipohitajika, kwa mfano, maneno kama *Uainishaji*, *Inawezekana*, na *Ingawa* yanaanza na herufi kubwa wakati yamo ndani mwa sentensi. Pia aya nzima imetawaliwa na alama ya mkato ambayo haituoneshi mianzo wala miisho ya sentensi. Kutokana na mpangilio usioridhisha wa sentensi na aya nzima kwa ujumla, maana iliyolengwa huweza kupotoka na pengine kumchosha msomaji. Chunguza mfano mwingine ufuatao ambao ni utangulizi wa insha inayohusu uainishaji wa ngeli za nomino za Kiswahili:

8. Kwa mujibu wa kamusi ya kiswahili sanifu (1981); Ngeli ni utaratibu wa taaluma ya lugha katika kupanga aina za majina (nomino). Kwa mfano ki-vi, ma- n.k

SAMAKISA (2008): Ngeli ni mgawanyo wa aina mbalimbali za nomino katika mitazamo ya kisarufi.

TUKI (1990), Ngeli ni kundi moja la majina yaliyo na upatanisho wa kisarufi unaofanana na viambishi vya umoja na wingi vinavyofanana.

Hivyo basi kwa ujumla ngeli za nomino ni utaratibu wa kugawanya majina katika makundi kwa kuzingatia au kutumia vigezo au misingi ya kisarufi ambayo ni ya kisemantiki, kimofolojia na kisintaksia

Katika mfano namba 8, mwanafunzi ametoa fasili ya neno ngeli katika utangulizi wake. Hata hivyo utangulizi huu haumvutii msomaji kwani mpangilio wa aya sio mzuri. Aya ni fupifupi mno na pia hakuna ushikamani kati ya aya na aya na mawazo yote kwa ujumla. Pamoja na hayo, maneno kama *kamusi ya kiswahili* hayakutakiwa kuanza kwa herufi ndogo kwani ni jina la kitabu. Mfano ufuatao unabainisha makosa kama hayohayo:

9. Kwanza, Mofolojia huchunguza mofimu na alomofu zake na jinsi ambavyo hukaa pamoja kuunda maneno mbalimbali katika lugha zinazotumika. Pili mofolojia ni mfumo kamili wa mofimu katika lugha fulani kama vile mofolojia ya Kiswahili, mofolojia ya kiingereza na kifaransa.

Mfano wa 9 unadhihirisha matumizi ya herufi ndogo katika maneno *kiingereza* na *kifaransa* ambayo yalitakiwa yaandikwe kwa kuanza na herufi kubwa. Hali ya kuchanganya matumizi ya herufi kubwa na ndogo inajitokeza pia katika mfano mwingine ufuatao:

10. Wanaisimu wanaotumia kigezo hiki katika kuziainisha ngeli za nomino za Kiswahili huzingatia zaidi viambishi ama maumbo ya Umoja na Uwingi katika nomino hizi. aidha katika uainishaji huu...

Katika mfano wa 10, maneno *umoja* na *wingi* yameandikwa kwa kuanza na herufi kubwa wakati yamo ndani mwa sentensi. Pia neno *aidha* limeandikwa kwa kuanza na herufi ndogo wakati lilitakiwa kuanza kwa herufi kubwa kwani liko mwanzoni mwa sentensi. Makosa ya kutozingatia matumizi ya herufi kubwa na ndogo yanadhihirika pia katika mfano mwingine ufuatao:

11. Unyambulishi ni uundaji wa leksimu mpya kwa kutumia michakato mbalimbali ya kimofolojia au ni upachikaji wa mofimu kwenye mzizi mfano funzo – mkufunzi wakati Uambatizi ni upachikaji wa viambishi mwanzo ktk mzizi na mara chache sana kuona imepachikwa mwishoni.

Mifano mitano iliyodondolewa inabainisha jinsi uandishi wa insha hizo unavyolandana na mfano wa baruapepe uliotolewa katika 3.0. Mthalani, katika baruapepe majina kama *Japani*, *Arusha* na *Mungu* yameandikwa kwa kuanza na herufi ndogo. Vivyo hivyo katika mfano namba 9, maneno *kiingereza* na *kifaransa* yameandikwa kwa kuanza na herufi ndogo badala ya herufi kubwa. Pia katika mfano wa 11, neno *katika* limefupishwa na kuandikwa *ktk* kama ilivyoandikwa kwenye baruapepe. Kwa kifupi, athari zilizoonekana katika insha teule ni kuandika sentensi ndefu zisizopangiliwa vizuri, kutokuzingatia matumizi sahihi ya alama za uakifishaji, na pia matumizi ya herufi kubwa na ndogo. Uandishi wa jinsi hii huzifanya insha hizo zionekane kama mazungumzo yaliyoandikwa.

5.0 Hitimisho

Mazungumzo huandikwa kwa sababu mbalimbali, kama vile, kuyahifadhi au kujifunza jinsi yalivyo. Pia baadhi ya maandishi hayo ya kimazungumzo hutegemea muktadha. Mthalani, kutokana na muktadha usorasmi wa uandishi wa baruapepe, mwandishi habanwi na taratibu zozote za uandishi, na hivyo huwa huru kutumia vifupisho, kutokuweka alama za uakifishaji, kuandika majina ya watu kwa kuanza na herufi ndogo, kuanza sentensi kwa kutumia herufi ndogo, na kadhalika. Jambo la kuzingatia ni kwamba, hayo ni mazungumzo yaliyoandikwa na yasichukuliwe kuwa lugha ya maandishi, hasa ya kitaaluma, ndivyo inavyopaswa kuwa. Uandishi wa kitaaluma huhitaji makini zaidi kwa kufuata taratibu na kanuni za uandishi katika uga huo.

MAREJEJO

- Halliday, M. A. K. (1989). *Spoken and Written Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Kahigi, K. K. (1977). "Structural and Cohesion Dimensions of Style: A Consideration of Kamusi ya Kiswahili Sanifu (1981) Some Swahili Texts in Maw (1974)." In Othman, S.Y. Kapoli, A. Lwaitama, Y. Mweteni (Eds), *Journal of Linguistics and Language in Education*. Dar es Salaam: Department of Foreign Languages and Linguistics, University of Dar es Salaam.
- Msanjila Y. P. (2005). "Problems of Writing in Kiswahili: A Case Study of Kigurunyembe and Morogoro Secondary Schools in Tanzania." *Nordic Journal of African Studied*. 14(1): 15-25 (2005).
- Muhando, P. (1974). *Heshima Yangu*. Nairobi: East African Publishing House.
- Mwachofi, A. K. (1987) *Mama ee*. Nairobi: East African Educational Publishers Ltd.
- Mwansoko, H. J. M. (1991). *Mitindo ya Kiswahili Sanifu*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Njogu, K. na wenzie, (2006). *Sarufi ya Kiswahili*. Nairobi: Jomo Kenyatta Foundation
- Uhuru, Jumatano, 30 Desemba, 2009. uk.15
- UDASA, Alhamisi, 3/12/2009, saa 2:09 Asubuhi.
- Vuzo na wenzie, (2011). *Upeo wa Insha kwa Shule za Upili*. Nairobi: Oxford University Press.